

УДК 75.03'06(=214.58)«19/20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-21>**Світлана ДОЛЕСКО,**

orcid.org/0000-0001-6702-5606

докторка філософії з образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації,
доцентка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
директорка
Центру української культури та мистецтва
(Київ, Україна) svitlana@dolesko.com

ІМЕРСИВНІ ПРАКТИКИ В СУЧАСНОМУ РОМСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ЄВРОПИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Дослідження є першою спробою у вітчизняному мистецтвознавстві привернути увагу до вкрай важливого явища в європейському сучасному мистецтві – діяльності художників-ромів в міжнародному культурно-мистецькому просторі. Мета статті полягає в аналізі творчого доробку сучасних ромських митців, у виокремленні імерсивних практик в їхньому творчому доробку. Методологія дослідження обумовлена застосуванням принципу систематизації, історико-культурного підходу, аналітичного методу, мистецтвознавчого аналізу, логіко-узгальнюючого методу. Узагальнені результати: з'ясовано, що в сучасний період діяльність митців, приналежних до ромського етносу має значний потенціал як до розвитку, так і до вивчення. Вони експериментують з різними формами, матеріалами та концепціями для створення багатогранного образу ромської культури. Визначальною рисою ромських мистецьких практик стала яскрава декоративність, в якій уособлено багатовіковий досвід кочового життя ромського етносу, його звичаї й традиції, культуру й побут. Проаналізовано творчий доробок художників ромського походження – Біллі Керрі, Ділейн Ле Бас, Даміана Джеймса Ле Баса, Деніела Бейкера, Селії Бейкер, Луни Де Роси, Дена Тернера, Кас Холмс. Під час характеристики їхніх артпроектів та окремих творів, а також, участі в міжнародних подіях останнього десятиріччя (58-ї Міжнародної художньої виставки «LA BIENNALE DI VENEZIA», проєкту «Gypsy Maker»), встановлено, що імерсивні мистецькі практики є однією з форм презентації ромського мистецтва, домінуючою лінією якого є декоративно-прикладна складова та динамізм, прагнення розвиватись в світовому ракурсі. Діяльність сучасних митців ромського походження виконує кілька функцій: дає змогу до самовиразу; підкреслює етнічну приналежність; посилює життєздатність традиційного ромського способу життя і пробуджує толерантність європейських спільнот до нього.

Ключові слова: роми, ромська ідентичність, культура, музейний проєкт, виставкова діяльність, медійні технології, мистецькі інсталяції, сучасне мистецтво.

Svitlana DOLESKO,

orcid.org/0000-0001-6702-5606

PhD of Fine art, Decorative Art, Restoration,
Associate Professor at the Department of Art Expertise,
National Academy of Culture and Arts Management,
Director
Center of Ukrainian Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) svitlana@dolesko.com

IMMERSIVE PRACTICES IN CONTEMPORARY ROMA ART OF EUROPE IN LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURY

The study is the first attempt in the national art history to draw attention to an extremely important phenomenon in the European contemporary art – activities of Roma artists in the international cultural and artistic space. The purpose of the article is to analyze the art work of modern Roma artists, to highlight immersive practices in their art work. The study methodology is based on the application of the principle of systematization, historical and cultural approach, analytical method, art historical analysis, logical and generalizing method. The results have been summarized: it has been found that in the modern period, the activities of artists belonging to the Roma ethnic group have a significant potential for both development and study. They experiment with different forms, materials and concepts to create a comprehensive image of the Roma culture. The distinctive feature of the Roma artistic practices is a bright decorative effect, which embodies the multi-century experience of the nomadic life of the Roma ethnic group, its customs and traditions, culture and life. The article analyzes the art work of artists of the Roma origin – Billy Kerry, Delaine Le Bas, Damian James Le Bas, Daniel Baker, Celia Baker, Luna De Rosa, Dan Turner, and Cas Holmes. When characterizing their art projects

and individual works, as well as participating in the international events of the last decade (58th International Art Exhibition "LA BIENNALE DI VENEZIA", the Gypsy Maker project), it was found that immersive art practices are one of the forms of presenting the Roma art, which dominant line is the decorative and applied component and dynamism, the desire to develop in a global perspective. The activity of modern Romani artists fulfills several functions: it provides an opportunity for self-expression; emphasizes ethnicity; enhances the viability of traditional Roma way of life, and awakens the tolerance of European communities thereto.

Key words: Roma people, Roma identity, culture, museum project, exhibition activities, media technologies, art installations, contemporary art.

Постановка проблеми. Сучасне ромське образотворче мистецтво розвивається в контексті міжнародного культурно-мистецького простору, з локальними відмінностями – враховуючи факт проживання ромських спільнот протягом століть на території різних країн світу. Мистецтво «з перших вуст» транслює специфіку сприйняття ромів тими соціумами, на тлі яких воно продукується. У наш час це передусім віддзеркалення зміни ставлення до ромів у напрямку толерантності та усвідомлення іншими націями ромської етнічної й культурної самобутності. Водночас ромське сучасне мистецтво є проявом соціокультурної самоідентифікації, не обтяженої географічними рамками. Тож, митці ромського походження натепер є активними гравцями міжнародного артринку, а їхні унікальні мистецькі практики фактично не виведені в науковий простір.

Аналіз досліджень. На тлі відсутності праць, спрямованих на вивчення імерсивних практик в ромському мистецтві, виокремлено деякі наукові дослідження, в яких міститься загальна характеристика сучасних імерсивних практик в культурі й мистецтві (теоретична складова питання й предметний аналіз окремих проєктів). Зокрема Є. Шишлюк наголошує на тому, що інноваційні практики дозволяють митцям-ромам залучати ширшу аудиторію та презентувати свою культуру у сучасному вимірі (Шишлюк, 2024: 142). О. Копієвська систематизувала культурні практики, надавши авторське визначення цьому поняттю, яке уособлює «предметно-практичну діяльність людини/людей, пов'язану зі створенням, поширенням або споживанням культурних продуктів» (Копієвська, 2019: 53). Н. Бабій у статті «Актуальні культурно-мистецькі практики та процеси: проблематика наукового дискурсу» конкретизувала актуальну арттермінологію в парадигмі прикладних культурологічних досліджень (Бабій, 2020). О. Бенюк, К. Кириленко й О. Кундеревич, звертаючись до практик театрального мистецтва, описують імерсивність як одну з актуальних стратегій початку нового тисячоліття (Кундеревич, Кириленко, Бенюк, 2021).

О. Губернатор аналізує специфіку імерсивних культурних практик XXI ст. (2022), характеризу-

ючи імерсивність як «...феномен ілюзорно-афективної структури сучасної культури (за Р. ван ден Аккером, А. Гібсоном та Т. Вермюленом), що полягає в трансформації, яка відбувається з людиною в короткостроковий період завдяки тілесно-тактильному зануренню в середовище та посиленню ефекту присутності» (Губернатор, 2022: 283). А також, як «сучасні культурні практики, що пропонують імерсивний досвід та використовують інноваційні технології для досягнення цього результату» (Губернатор, 2022: 283). Вчена наголошує на тому, що імерсивні практики побутують в середовищі театру, кінематографу, відеоарту, музейної та галерейної справи тощо. Надалі, О. Губернатор в співавторстві з О. Красненком розширює межі осмислення імерсивності в культурних практиках сучасності (2023), аналізуючи феномен імерсивності, її основні риси та особливості прояву. Вченими запропоновану типологізацію імерсивних практик за форматами занурення глядача, інноваційними технологіями, місцем реалізації та формою втілення.

Імерсивна складова виставкових проєктів описана в статті М. Бек (Beck, 2023). Х. Кан, Дж. Парк та інші зарубіжні вчені описали діалоговий контекст імерсивних експозицій та відвідувачів виставок, описавши при цьому різноманіття таких проєктів (2022). Своєю чергою, ромські імерсивні мистецькі практики потребують апробації в наукових колах. У зв'язку з цим, **мета статті** полягає в аналізі творчого доробку митців-ромів, у контексті виокремлення імерсивних практик в їхньому творчому доробку.

Виклад основного матеріалу. Новітні напрями в мистецтві, які утвердились в другій половині XX ст. (попарт, концептуальне мистецтво, постмодернізм, інсталяція, відеоарт, перформанс, цифрове мистецтво та нові медіа), розширили кордони можливостей митців усього світу щодо презентації власної культури. Зокрема й сприяли змінам у презентації образів ромів та сприйняттю ромської культури в європейському живописі. Проте з часом діячі ромського мистецтва поступово почали виходити за межі станкових художніх творів та працювати в унісон із сучасними арттенденціями. Вони отримали мож-

ливість експериментувати з різними формами, матеріалами та концепціями для створення багатогранного образу ромської культури. Визначальною рисою ромських мистецьких практик стала яскрава декоративність, в якій уособлено багатовіковий пласт кочового життя ромського етносу, його звичаї й традиції, культуру й побут.

Сучасні ромські митці, серед яких Селія Бейкер (англ. *Celia Baker*), Біллі Керрі (англ. *Billy Kerry*), Клара Лакатос (угор. *Klára Lakatos*), Делейн Ле Бас (фр. *Delaine Le Bas*), Одон Гюдбі (угор. *Gyügyi Ödön*), Маркус-Гуннар Петтерссон (швед. *Marcus-Gunnar Pettersson*), Емілія Рігова (словак. *Emília Rigová*), Ласло Варга (угор. *László Varga*), все частіше впроваджують інноваційні підходи поєднання традиційного ромського мистецтва з сучасними техніками.

Наприклад, Клара Лакатос поєднує традиційне ромське вишивання з цифровим друком; Біллі Керрі презентує традиційні ромські мотиви за допомогою відеоарту та цифрових технологій; Селія Бейкер експериментує з різними текстильними техніками та матеріалами; Делейн Ле Бас має у своєму доробку монументальні інсталяції. Цих та інших митців об'єднує те, що їхня діяльність орієнтована на презентацію унікальної ромської культурної спадщини. Це пов'язано з виплеканою протягом століть традицією кочівництва унікальну здатністю ромів зберегти своє «обличчя», консолідуватись навіть у найскладніших обставинах та шанувати свою культуру на глобалізаційному тлі.

Тож, ромські митці кінця ХХ – початку ХХІ ст. активно використовують новітні технології, поєднуючи традиційні ромські мотиви з авангардними ідеями – саме тому ромське мистецтво приваблює велику увагу широкого загалу. У цьому контексті іммерсивні практики є одним з інструментів представлення ромського мистецького продукту. Вони дають змогу глядачеві, не розриваючи зв'язок із сучасними технологіями, максимально наблизитись до розуміння традиційного ромського культурного середовища, побуту, багатовікових традицій і проблем сприйняття ромів європейськими спільнотами.

Артподією, яка вперше в такому міжнародному масштабі привернула увагу до сучасних ромських митців та їхніх спроб заявити про визнання права ромів на толерантне ставлення до них в європейських спільнотах, а також, підтвердити статус ромів як повноправних гравців світового середовища, стала виставка «ФУТУРОМА» (рис. 1). Її було проведено у 2019 р. під час 58-ї Міжнародної художньої виставки «LA

BIENNALE DI VENEZIA» (Венеція, Італія), за підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини, Венеціанського бюро Ради Європи, Фондації відкритого суспільства, Stiftung Kommunikationsaufbau, Фонду Макса Колера та Фонду Міхаеля Шмідта, UNAR (Ufficio Nazionale Antidiscriminazioni Razziali).

Свої роботи представили 14 ромських художників з 8 країн: Селія Бейкер, Ян Беркі, Ласло Варга, Маркус-Гуннар-Петтерссон, Одон Дьюдбі, Сельма Зельман, Біллі Керрі, Клара Лакатош, Ділейн Ле Бас, Валері Лерай, Емілія Рігова, Ден Тернер, Альфред Ульріх, Маркета Шестакова. Їхні твори, основані на техніках декоративно-прикладного ромського мистецтва та ромському світогляді, водночас були типовими зразками сучасної культурно-мистецької епохи, де все впевненіше про себе заявляють експерименти з новітніми медійними технологіями, матеріалами, діалогом різних видів мистецтв.

За словами організаторів, «FUTUROMA звертається до аспектів афрофутуризму, щоб дослідити роль ромського сучасного мистецтва у визначенні, відображенні та впливі на ромську культуру» (Exhibitions, б.д.). Тож, кожен експонований твір на виставці «ФУТУРОМА», став продуктом трансформації первісного, повсякденного й футуристичного – цього було досягнуто мовою іммерсивності. Куратор проекту, Д. Бейкер, у філософському ключі описав його мету: «Нам, ромам, занадто часто кажуть, що у нас немає майбутнього – що ми залишаємося пережитками минулого. «ФУТУРОМА» об'єднує бачення нашого майбутнього, щоб представити альтернативну перспективу, засновану на всьому, що було раніше, і обіцянку всього, що може бути, міцно ставлячи нас тут і зараз» (Exhibitions, б.д.).

Рис. 1. Фрагмент експозиції проекту «FUTUROMA», в межах 58-ї Міжнародної художньої виставки «LA BIENNALE DI VENEZIA» (2019)

З огляду на призначення імерсивних практик сміливо встановлювати зв'язок між імерсивними експозиціями (і виставкою загалом) та відвідувачами, проєкт «ФУТУРОМА» зробив фактично неможливе – «вбрав» кожного з відвідувачів у «шкіру» барвистої ромської кочової буденності, невизначеності щодо найближчого майбутнього, тотального осуду на всіх можливих європейських суспільно-владних рівнях та невичерпного оптимізму ромської спільноти. Але, разом із тим, проєкт не тільки представив історію й традиції ромів, а й став наміром про уявлення майбутнього життя та артпроцесів, де роми є повноправними гравцями.

За визначенням О. Губернатор, «...характерними ознаками імерсивності є виведення глядача з зони комфорту, коли перебування в новому, незнайомому змодельованому середовищі змушує людину максимально концентруватися саме на тій ситуації, в якій вона опиняється» (Губернатор, Красенко, 2023: 93). Так, відвідувачі «ФУТУРОМИ» не лише споглядали творчі здобутки митців ромського походження, перебуваючи по іншу сторону експозиції – вони опинялись в епіцентрі експресивного ромського побуту, оточені мелодіями, предметами, кольорами й символами, з якими отожднюють роми. Такий вихід з зони комфорту слугував своєрідним провідником до розуміння ромів, їхньої історії та культури, викликав широку палітру емоцій. Згідно з канонами імерсивності, це досягається засобом впливу на периферійну анатомо-фізіологічну систему людини – наприклад, на зір, слух, дотик, нюх (Губернатор, Красенко, 2023: 93). Наприклад, текстильна інсталяція авторства Селії Бейкер – різнокольорова в'язана клаптикова ковдра – вертикально розміщена в центрі виставкової зали, знаходилась у вільному доступі відвідувачів. Вони мали змогу доторкнутись до неї, відчути мінливість інсталяції під впливом рухів відвідувачів (коливання повітря). При цьому, інсталяція залишалась на своєму місці, попри часткову видозміну. Складаючись із цілого калейдоскопа кольорів, вона не лише продемонструвала прихильність ромського етносу до різнобарв'я, а й символізувала єдність, гнучкість і вірність традиціям, попри жодні зовнішні впливи (рис. 2).

В останні роки митці ромського походження реалізують персональні артпроєкти або ж у співавторстві і тим самим привертають увагу до соціально значущих питань. Ділейн Ле Бас та Даміан Джеймс Ле Бас у 2012 р. відкрили у Великобританії виставку «O Brishindeskeriatar»/«From The Rainbow» («З веселки») (Рис. 3). Окрім акценту

Рис. 2. Селія Бейкер. Інсталяція в'язаного текстилю (вовна), в межах 58-ї Міжнародної художньої виставки «LA BIENNALE DI VENEZIA» (2019)

на британських землях як осередку калейдоскопа культур, митці привернули увагу до мови ромів на цих землях – її було описано наступним чином: «Мова чінгіане (циган) груба, різка, сильно акцентована, дещо важка для сприйняття. При правильній вимові вона досить гармонійна, хоча дикі племена, які її використовують, роблять хрипкою і майже неприємною. У 1920-х роках ірландський лінгвіст Джон Семпсон зайнявся вивченням стародавньої ромської мови – індійської мови, якою розмовляли у Великій Британії з часів середньовіччя» (Brishindeskeriatar, б.д.). Інсталяції наповнили новим мистецьким контекстом ромську мову й культуру. Акцентом стали історичні фотографії ромського життя на британських островах у різні часи й сучасний період, доповнені предметами типового ромського побуту (вбранням тощо), відповідним аудіо- та відеосупроводом. Глядачам пропонувалось осмислити специфіку співжиття ромів з іншими народами, а надто – колоритну складність їхніх буднів, немов опинитися «всередині» ромської спільноти, роль якої виконували інсталяції. Так, сучасне шатро слугувало паралеллю з кочовим стилем життям. Відео, що демонструвалось у ньому, підвищувало інтерес до ромів, нашттовхуючи на думку про те, що стрімкий розвиток технологій та підвищення рівня комфорту побуту (на прикладі сучасного шатра) не заважає ромам зберегти себе.

Величезним поштовхом до розвитку мистецьких імерсивних практик стало започаткування британською організацією «Romani Cultural & Arts Company» багаторічного колективного проєкту «Gypsy Maker», в межах якого ромські художники з 2014 р. створюють інноваційні роботи, сповнені

Рис. 3. Фрагмент експозиції виставки «З веселки». Автори: Ділейн Ле Бас та Даміан Джеймс Ле Бас (2012)

унікального ромського колориту. Першим із них став видатний ромський художник, куратор і науковець Деніел Бейкер. Його проєкт «Makeshifting» (рис. 4), реалізований під час «Gypsy Maker 1» висвітлив проблематику фізичної міграції ромських спільнот без заборони й судового переслідування територією Великобританії та Європи загалом. Адже, попри те, що мобільність є основоположним принципом Європейського Союзу, вона продовжує розглядатися як загроза самим основам суспільства. Тому Деніел Бейкер запропонував альтернативний погляд, представивши невід'ємні якості мобільності як цінні, а не загрозові для європейців (Makeshifting, б.д.).

У 2017 р. Біллі Керрі під час «Gypsy Maker 2» експонував роботи (рис. 5), зосереджені на темах ідентичності, гендеру, етнічної приналежності та сексуальності. Його твори стали інструментами, що привернули увагу до цих мінливих позицій, таких важливих і природних у повсякденному житті європейців – натомість, ромам потрібно прикладати значно більше зусиль, аби утверджувати себе в цих позиціях. Біллі Керрі, аби описати строкату «інакшість» ромів, поєднав образи, тексти, техніки й матеріали традиційного мистецтва з надбаннями сучасної культури й цифрових технологій: «Його звернення до символів пригно-

блення, накладених на зухвалі експібіціоністські зображення товарної чоловічої та жіночої форми, досліджує, як, здавалося б, стійкі цінності та традиції постійно кидають виклик кожному новому поколінню (All Fur-Coat, б.д.).

У 2019 р. ромська художниця Кас Холмс під час «Gypsy Maker 4» організувала «виставку для виставки» (рис. 6), орієнтиром для якої стали роздуми мисткині про її ромську приналежність. Інтерес Кас Холмс до спільних рис, притаманним як ромам, так і іншим етносам, потреба у власному місці, сім'ї та їжі значною мірою сформували зміст виставки-шоу. Улюблені для неї місця та ландшафти, відображені в образах та матеріалах, які використовує художниця. А також, звертається до матеріалів своїх подорожей. Виставка демонструє нову впевненість, почерпнуту з її ромського культурного походження, тло, яке ще в недалекому минулому митці часто приховували, іноді як необхідний механізм захисту, через освіту. Дослідження, проведені в Індії, підштовхнули Кас до кращого розуміння коренів своєї спадщини, оскільки саме ця країна стала ромською «колицкою» (Places Spaces, б.д.; Cas Holmes, б.д.).

Інсталяція Дена Тернера (рис. 7), створена ним в межах проєкту «Gypsy Maker 4» (2020), декларує подвійні аспекти приналежності – здатність бути одночасно і «вдома» (всередині ромської спільноти), і «зовні» (комунікувати з іншими). Митець не випадково привернув увагу до цього моменту, оскільки в історію вписане співіснування ромської ідентичності, стійкості та єдності з приналежністю до тих чи інших національних територій. Ден Тернер цією інсталяцією наголосив на взаємодії кочової культури та локальних культурних ландшафтів. Для цього він використав так звані транзакційні об'єкти (кілочки та дерев'яні квіти), які є важливими для обох культур і відображають теми комерційного обміну в житті ромів (Dan

Рис. 4. Деніел Бейкер. Фрагменти інсталяцій проєкту «Makeshifting» (2015)

Рис. 5. Біллі Керрі. Фрагменти експозиції виставки Біллі Керрі в межах «Gypsy Maker 2» (2017)

Рис. 6. Кас Холмс «Надії тітки Маргарет». Змішана техніка: фарби, друк, тканина зі знайдених матеріалів (2019)

Turner, б.д.). Оскільки ці предмети уособлюють декоративно-прикладне ромське мистецтво, традицію купівлі-продажу та інтерес до нього з боку місцевих громад.

До інсталяції належать кілька панно, у яких у загалених рисах із каменю викладено географічні кордони різних країн та континентів, на тлі яких – поодинокі кибитки як невід’ємний елемент багатовікового кочового способу життя. Невипадково автор розмістив ці панно «під ногами» у глядача. Адже той, переміщуючись довкола чотирьох елементів панно, також стає умовним «кочовиком» – Ден Тернер провокує його до роздумів про унікальний спосіб життя та здатність ромів зберегти себе, наполегливо долаючи кордони країн та межі континентів.

Перформанс Луни Де Роси «Простори непорозуміння» (2023) (Рис. 8) через аудіосупровід (музику та озвучування) транслиував глядачам ідею бути жінками (італійками з ромським минулим), які потребують житла. Цей імерсивний мистецький продукт слугував для глядачів натяком на

роздуми про різні політичні ідентичності, актуалізував питання гендерної, расової та культурної дискримінації в медіа та міському просторі з феміністичної та інтерсекційної позиції й критики.

Перебуваючи в активному діалозі з глядачами, Луна Де Роса звертається до ідеї «in_visible архіву», дмухає на маленькі пляшечки, які містять лише повітря, і підвішуючи їх разом із перцем у своєрідну завісу. Перець як символ захисту від пристриту, демонструє нерозривність із ромськими звичаями й традиціями, є символічним містком між сучасними проблемами ромської самоідентифікації на тлі європейських суспільств. Звертаючись до простору, який через письмо, текстиль та предмети нагадує ванну кімнати, Луна Де Роса розмірковує про значення кочових таборів, приналежності до етнічної меншини, травми та проблеми психічного здоров’я расистів тощо (Works, б.д.).

Висновки. У статті виокремлено творчий доробок митців ромського походження – Біллі Керрі, Ділейн Ле Бас, Даміана Джеймса Ле Баса, Деніела

Рис. 7. Ден Тернер. Фрагменти інсталяції в межах проєкту Gypsy Maker 4 (2020)

Рис. 8. Луна Де Роса. Перформанс «Простори непорозуміння» (вовна, червоний перець, соняшники, текстиль, туалетний папір, туалет для кемпінгу) (2023)

Бейкера, Селії Бейкер, Луни Де Роси, Дена Тернера, Кас Холмс. Охарактеризовано артпроекти та окремі твори цих митців, які вони представили протягом останнього десятиріччя. Зокрема, в межах 58-ї Міжнародної художньої виставки

«LA BIENNALE DI VENEZIA», проекту «Gypsy Maker» та персональних артподій.

Використання сучасних способів презентації свідчить про те, що ромське мистецтво, враховуючи наявність ромських спільнот в різних країнах світу, є невід'ємним складником світового артпростору – їм властиві ознаки імерсивності: занурення глядача в експозиційний простір; вплив на органи чуття (зір, слух тощо); мотивування глядача до вербального й невербального діалогу з твором/творами; застосування сучасних медійних технологій.

Проаналізувавши діяльність ромських сучасних митців, жодного сумніву не викликає той факт, що вони є важливою ланкою світового культурно-мистецького процесу. При цьому, їхні інсталяції, перформанси та окремі художні твори є динамічними, містять чітку декоративну лінію, яка демонструє зв'язок із ромським минулим та прагнення зберегти ромську ідентичність, сприяти формуванню поваги до неї в інших народів.

Загалом, ромське сучасне мистецтво є майданчиком для вираження художниками власної індивідуальності. А разом із тим, і наголошенням на культурній ідентичності – митці, експериментуючи з імерсивними практиками, допомагають зберегти та просунути ромську культурну спадщину, оскільки транслюють інформацію про традиції, звичаї та цінності ромів, а також стимулюють до збереження мови, пісень та інших невід'ємних аспектів культури. І, очевидно, привертають увагу громадськості до історії й нинішнього становища ромів у Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій Н. П. Актуальні культурно-мистецькі практики та процеси: проблематика наукового дискурсу. *Питання культурології*. 2020. № 36. С. 69–78. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221047> (дата звернення: 09.01.2024).
2. Губернатор О. І. Імерсивні культурні практики XXI століття: особливості та прийоми. *Культурологічний альманах*. 2020. № 3. С. 283–289.
3. Губернатор О., Красненко О. Прояви імерсивності в сучасних культурних практиках. *Питання культурології*. 2023. № 41. С. 89–99. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.41.2023.276696>.
4. Копієвська О. Р. Культурні практики в дискурсі cultural studies. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 2. С. 49–53.
5. Кундеревич О. В., Кириленко К. М., Бенюк О. Б. Імерсивність як мистецька стратегія початку XXI століття (аналіз театрального досвіду та його філософських підвалин). *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2021. Вип. 45. С. 174–182. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247390>.
6. Шишлюк Є. Г. Образ ромів в європейському живописі : дис.... Д-ра філос. ... : 023 – «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Київ, 2024. 220 с.
7. All Fur-Coat. Billy Kerry. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/all-fur-coat/> (дата звернення: 31.12.2023).
8. Beck, M. A Lived Experience–Immersive Multi-Sensorial Art Exhibitions as a New Kind of (Not That) ‘Cheap Images’. *Arts*. 2023. №12(1), Article 16. DOI: <https://doi.org/10.3390/arts12010016>.
9. Cas Holmes: From conception to creation. *TextileArtist.org*. URL: <https://www.textileartist.org/cas-holmes-conception-creation/> (дата звернення: 11.01.2024).
10. Dan Turner. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/tan/> (дата звернення: 31.12.2023).

11. Exhibitions FUTUROMA-2020. *villa romana*. URL: https://www.villaromana.org/front_content.php?idcat=69&amidart=1500&lang=2 (дата звернення: 31.12.2023).
12. *Makeshifting: Structures of Mobility*. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/makeshifting-structures-of-mobility/> (дата звернення: 31.12.2023).
13. *Brishindeskeriatar*. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/o-brishindeskeriatar-from-the-rainbow/> (дата звернення: 31.12.2023).
14. *Places Spaces Traces*. *Cas Holmes*. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/places-spaces-traces/> (дата звернення: 31.12.2023).
15. *Works*. *Luna De Rosa*. URL: <https://www.lunaderosa.com/works> (дата звернення: 31.12.2023).

REFERENCES

1. Babii, N. P. (2020). *Aktualni kulturno-mystetski praktyky ta protsesy: problematyka naukovooho dyskursu* [Contemporary Art and Cultural Practices and Processes in Scientific Discourse]. *Pytannia kulturolohii*, (36), 69–78. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221047> (data zvernennia: 09.01.2024). [in Ukrainian].
2. Hubernator, O. I. (2022). *Imersyynni kulturni praktyky XXI stolittia: osoblyvosti ta pryomy* [Immersive Cultural Practices of the XXI Century: Features and Techniques]. *Kulturolohichniy almanakh*, (3), 283–289. [in Ukrainian].
3. Hubernator, O., & Krasnenko, O. (2023). *Proiavy imersyynnosti v suchasnykh kulturnykh praktykakh* [Manifestations of Immersion in Modern Cultural Practices]. *Pytannia kulturolohii*, (41), 89–99. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.41.2023.276696>. [in Ukrainian].
4. Kopyievska, O.R. (2019). *Kulturni praktyky v dyskursi cultural studies* [Cultural Practices in the Discourse of Cultural Studies]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv* (2), 49–53. [in Ukrainian].
5. Kunderevych, O.V., Kyrylenko K.M., Beniuk O.B. (2021). *Imersyynnist yak mystetska stratehiia pochatku XXI stolittia (analiz teatralnoho dosvidu ta yoho filosofskykh pidvalyn)* [Imersiveness as the Twenty-First-Century Art Strategy (Analysis of Theatre Experience and its Philosophical Bases) This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.]. *Visnyk KNUKiM*, (45), 174–182. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247390>. [in Ukrainian].
6. Shyshliuk, Ye. (2024). *Obraz romiv v yevropeiskomu zhyvopysi* [The image of the Roma in European painting]. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Kyiv.
7. *All Fur-Coat*. *Billy Kerry*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/all-fur-coat/>
8. Beck, M. (2023). *ALived Experience–ImmersiveMulti-Sensorial Art Exhibitions as a New Kindof (Not That)‘ CheapImages’*. *Arts*,12(1), Article 16. <https://doi.org/10.3390/arts12010016>
9. *Cas Holmes: From conception to creation*. (n. d.). *TextileArtist.org*. URL: <https://www.textileartist.org/cas-holmes-conception-creation/>
10. *Dan Turner*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/tan/>
11. *Exhibitions FUTUROMA-2020*. (n. d.). *villa romana*. URL: https://www.villaromana.org/front_content.php?idcat=69&amidart=1500&lang=2
12. *Makeshifting: Structures of Mobility*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/makeshifting-structures-of-mobility/>
13. *Brishindeskeriatar*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/o-brishindeskeriatar-from-the-rainbow/>
14. *Places Spaces Traces*. *Cas Holmes*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/places-spaces-traces/>
15. *Works*. (n. d.). *Luna De Rosa*. URL: <https://www.lunaderosa.com/works>